

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.7

ПРАВОВІ АКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИДИ, ЮРИДИЧНІ НАСЛІДКИ ТА ЗНАЧЕННЯ

LEGAL ACTS OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: KINDS, LEGAL CONSEQUENCES AND VALUES

Завгородній В.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню питань щодо особливостей і видів рішень, які приймаються одноосібно суддями й органами Європейського суду з прав людини в процесі своєї діяльності, та їх юридичних наслідків для сторін та інших учасників провадження.

Ключові слова: правові акти Європейського суду з прав людини, дружнє врегулювання, одностороння декларація, консультативні висновки Європейського суду з прав людини, рішення проміжного характеру, рішення постановного характеру.

Статья посвящена освещению вопросов относительно особенностей и видов решений, которые принимаются единолично судьями и органами Европейского суда по правам человека в процессе своей деятельности, и их юридических последствий для сторон и других участников судебного производства.

Ключевые слова: правовые акты Европейского суда по правам человека, дружественное урегулирование, односторонняя декларация, консультативные заключения Европейского суда по правам человека, решение промежуточного характера, решение постановляющего характера.

The article is sanctified to illumination of questions in relation to features and types of decisions that is accepted individually by judges and organs of European Court of human rights in the process of the activity and their legal consequences for parties and other participants of realization.

Key words: legal acts of European Court, friendly settlement, one-sided declaration, consultative conclusions of European Court, decision of intermediate character, decision of decreeing character.

Актуальність теми. Як показує аналіз наукової літератури, всі акти Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд, Суд) учені дуже часто називають «рішення». Проте, вживаючи поняття «рішення Європейського суду», варто мати на увазі, що це родові позначення всіх правових актів, які приймаються Судом. Очевидно, що більшість авторів не розмежовують різні види рішень Суду й не приділяють належної уваги їх особливостям. У багатьох роботах, предметом розгляду яких є безпосередньо Європейський суд чи окремі аспекти його діяльності, відсутній відповідний понятійний апарат, що розкриває сутність різних правових актів Суду. Розробка цього понятійного апарату зумовлена істотною необхідністю точного визначення правової природи рішень Суду, їх місця в системі джерел права, а також функцій у правовій системі суспільства загалом.

Разом із цим варто зазначити, що аналіз норм ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [1] указує на те, що законодавець пропонує під поняттям «рішення» розуміти лише остаточні правові акти

Суду, при цьому поза увагою залишаються інші правові акти, роль яких не можна недооцінювати.

Природу, роль і значення рішень і практики Європейського суду розглядали в працях такі сучасні українські правознавці, як К.В. Андріанов, А.С. Беніцький, С.К. Бурма, В.Г. Буткевич, В.В. Костицький, М.В. Мазур, В.Т. Маляренко, П.М. Рабінович, О.В. Соловійов та інші, а також зарубіжні фахівці; Є.С. Алісієвич, А.С. Григорян, О.В. Дев'ятова, П.А. Лаптев, М. Де Сальвіа, М.М. Марченко, І.С. Метлова, О.І. Тіунов, В.А. Туманов та інші. Однак питання щодо видів правових актів Європейського суду, їх значення й наслідків потребують подальшого наукового аналізу.

Отже, **метою статті** є здійснення характеристики всіх правових актів, суб'єктом видання яких є Європейський суд, і визначення їх наслідків і значення для сторін процесу та держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська конвенція, Конвенція).

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на нормативні положення вищезгаданого закону, в розділі II Конвенції [2] передбачено значно ширший

перелік правових актів Європейського суду, ніж той, на який орієнтується український законодавець. При цьому логічно є низка запитань, а саме: а) які види рішень Суду можна вважати продовженням Конвенції й, відповідно, частиною правової системи держави-учасниці Конвенції; б) чи всі рішення мають однакову юридичну силу і спричиняють однакові юридичні наслідки; в) які рішення Суду мають ознаки джерела права.

Рішення, в тому числі й остаточні, судді Європейського суду приймають на різних рівнях, а саме: одноосібно, на рівні комітетів, палат і Великої палати. З метою розуміння особливостей розглянемо порядок прийняття і значення рішень кожного із цих рівнів окремо.

Варто відзначити, що у 2004 році проведено чергову реформу Європейського суду, у зв'язку з чим дещо змінилася процедура розгляду скарги й ухвалення рішення про її прийнятність. Протоколом № 14 до Конвенції Європейському суду надано процедурні засоби й необхідну гнучкість, щоб обробляти скарги, кількість яких постійно зростає, у найбільш прийнятні терміни й зосередитися на найбільш важливих справах, щодо яких потрібне ґрунтовне дослідження. Тому функції комітетів із визнання скарги були передані одноосібному судді, рішення якого є остаточним.

Приймаючи рішення про прийнятність скарги, Суд вирішує питання про те, чи відповідає скарга таким принципам критеріям: предметній, персональній, територіальній і часовій підсудності. При цьому основним є правило про попереднє вичерпання внутрішніх засобів судового захисту.

Однак необхідно зазначити, що компетенція одноосібного судді обмежена ухваленням рішень про неприйнятність скарги або про виключення її зі списку, коли таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення. Це означає, що суддя прийматиме такі рішення тільки у справах абсолютно зрозумілих, у яких неприйнятність скарги очевидна.

Якщо суддя, який засідає одноосібно, не оголошує заяву непринятною або не вилучає її з реєстру справ, то передає її до комітету або палати для подальшого розгляду [2], що, по суті, є правовим актом організаційного характеру в плані процедури розгляду справи.

Із прийняттям Протоколу № 14 розширились також і повноваження комітетів у складі трьох суддів щодо ухвалення рішень у справах, які повторюються. Так, згідно з п. б ч. 1 ст. 28 Конвенції, комітет може одногласно оголосити скаргу прийнятною й винести одночасно оголошення по суті, коли питання, пов'язане з тлумаченням або застосуванням Конвенції чи протоколів до неї, є предметом усталеної практики Суду [2]. Як пояснюється розробниками Протоколу, «усталена практика Суду» найчастіше є постійною практикою палати.

Проте як виняток і одне принципове рішення Суду може становити «усталену практику», зокрема якщо йдеться про остаточне рішення Великої палати. Це стосується справ, що передусім повторюються та які

становлять значну частину рішень Суду. У сторін, звичайно, є можливість оспорювати перед комітетом «сталій» характер практики Суду. Уведення вказаної процедури ухвалення рішень має значно збільшити обсяг рішень, що приймаються, а також ефективність роботи Суду, оскільки велика кількість справ може бути вирішена трьома суддями, замість семи.

Отже, після набрання чинності Протоколом № 14 остаточні рішення комітетів Суду, згідно з чинним національним законодавством, повинні сприйматися в Україні як джерело права, хоча, на нашу думку, щодо цього питання можуть виникати подальші наукові дискусії.

Отже, рішення Суду про прийнятність скарги – це правові акти, що підлягають опублікуванню й приймаються Судом у ході розгляду скарги з питань, які стосуються умов і передумов розгляду справи по суті, мають проміжний характер і стосуються, як правило, процесуальних питань. У своєму тексті вони містять мотивовані та обґрунтовані правові положення, що мають обов'язковий характер. У свою чергу, рішення Суду про неприйнятність скарги – це офіційно опублікований правовий акт, яким Суд завершує провадження у справі, що містить висновки про невідповідність скарги критеріям прийнятності, закріпленим у Конвенції. Іншими словами, ці правові акти, по суті, є підсумковими рішеннями, які є остаточними й такими, що не підлягають оскарженню.

До реформи Суду 1998 року рішення щодо питань прийнятності скарги приймала Європейська комісія з прав людини (далі – Комісія, Комісія з прав людини), яка на етапі дослідження питання про прийнятність скарги виступала фактично в ролі судового органу й виносила юридично обов'язкові ухвали. Тому розгляд скарги, відповідно до раніше чинної ст. 28 Конвенції, мав швидше квазісудовий характер.

Як відмічає Мікеле де Сальвіа, рішення про прийнятність скарг, так само як і тисячі висновків по суті, які прийняла Комісія, становлять важливе джерело, з якого суб'єкт тлумачення може черпати цінні положення. Отже, рішення Суду щодо прийнятності й по суті скарги продовжували в деякому роді позиції, що формулювалися Комісією, і часто живилися ідеями, які містяться у висновках останньої, а також думками, вираженими делегатами Комісії в Суді. Отже, можна сказати, без жодного сумніву, що практика, вироблена в Страсбурзі, є спільною роботою Комісії й Суду [3, с. 8].

Отже, рішення Комісії з прав людини – це важлива складова практики Європейського суду, що мала юридичні наслідки для конкретної скарги та заклала основні принципи діяльності Суду надалі.

Після визнання скарги прийнятною Суд усе частіше пропонує свої послуги щодо досягнення дружнього врегулювання, і такий підхід зумовлений постійним зростанням кількості скарг. На думку С.К. Бурми, у таких умовах Суд знайшов власний *modus improvisus* для використання дружнього врегулювання – творчий шлях, який не був прямо передбачений Конвенцією. За категорією справ види процедури дружнього врегулювання пропонується

поділити на типове, групове (об'єднане), імпліцитне, реальне, подальше, пілотне й міждержавне дружнє врегулювання [3, с. 9–10].

Згідно з ч. 3 ст. 39 Конвенції, у разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого рішення [2]. Таке рішення не спричиняє юридичних наслідків для держави-відповідача, оскільки необхідні заходи, що задовольняють і заявника, і Суд, держава вжила до його винесення. Цим рішенням припиняються процесуальні відносини між Судом та особами, котрі беруть участь у справі.

Разом із цим варто погодитися з позицією вченого, що держави-учасниці Конвенції часто застосовують подання односторонніх декларацій після невдалої спроби переговорів щодо дружнього врегулювання. Такі декларації, як правило, подаються щодо повторюваних справ, якщо держава визнає порушення Конвенції й пропонує фінансову компенсацію з урахуванням усталеної практики Європейського суду [3, с. 10]. У таких випадках Суд може прийняти рішення про схвалення умов односторонньої декларації.

Розглядаючи остаточні рішення Європейського суду по суті справи, які можуть бути прийняті комітетами, палатами або Великою палатою, варто зазначити, що вони є тим процесуальним правовим актом, на прийняття якого спрямовано все провадження у справі, усі процесуальні дії Суду, сторін та інших учасників процесу.

У своєму підсумковому рішенні Суд, даючи відповідь по суті скарги, вирішує процесуальні питання й закінчує провадження у справі. І хоча це зближує їх із рішеннями про неприйнятність скарг, особливості їх юридичної сили не дають змоги їх отожднювати. Це зумовлюється тим, що рішення, якими встановлено порушення Конвенції, спричиняють певні наслідки у вигляді тих заходів, що проводяться державою-відповідачем. Рішення щодо неприйнятності скарги як наслідок мають лише припинення провадження.

Проте в рішеннях про визнання скарги неприйнятною Суд так само, як і в підсумкових рішеннях, тлумачить положення Конвенції. У таких рішеннях містяться правові позиції Суду, що характерно для підсумкових рішень.

Підсумкове рішення завжди є рішенням, що закінчує розгляд справи по суті. Іншими ж рішеннями в більшості випадків вирішуються лише окремі питання, що постали перед Судом, з метою розгляду справи або у зв'язку з необхідністю вжиття попередніх заходів в інтересах сторін.

У правових актах, що вирішують справу по суті, Європейський суд здійснює правосуддя в точному значенні цього поняття, що і є метою провадження. В інших правових актах, які приймаються в рамках провадження в Суді та якими справи не вирішуються по суті, вирішуються в основному процесуально-правові питання, що виникають у процесі. Отже, не всі правові акти Суду можна назвати актами правосуддя.

Рішення по суті як вид правового акта Суду виділяється з усіх інших ще й тим, що його структура жорстко регламентована. Вона включає вступну частину, фактичну частину (короткий виклад позицій сторін), правову частину (мотивування з питань права) й резолютивну частину. Іншою особливістю підсумкового рішення Суду є те, що воно у своїй резолютивній частині не містить положень, які б скасовували рішення національних судів, або обов'язкових приписів для посадовій особі чи органу влади, що порушили права людини. У резолютивній частині, яка, як правило, невелика за обсягом, зазначається лише констатація того, було порушення Європейської конвенції й протоколів до неї чи ні.

Згідно зі ст. 30 Конвенції, якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього [2]. Зокрема, таке може статися, якщо справа, що знаходиться на розгляді палати, порушує серйозне питання, яке стосується тлумачення Конвенції або протоколів до неї, або якщо вирішення питання може увійти в суперечність із раніше винесеним Судом рішенням.

Роз'яснюючи зміст положень Конвенції, Європейський суд тим самим дає орієнтири судовій та іншій правозастосовній практиці для адекватного застосування Конвенції й протоколів до неї в конкретних ситуаціях.

Водночас, згідно зі ст. 43 Конвенції, упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може у виняткових випадках звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати. Колегія в складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення [2]. При цьому ця стаття не виключає можливості прийняття колегією Великої палати рішення про відмову в клопотанні щодо передання справи на розгляд Великої палати.

Регламент Суду також передбачає для сторін можливість упродовж року звернутися до Суду з проханням про тлумачення винесеного остаточного рішення (ст. 79). Попередній склад палати з власної ініціативи може прийняти рішення відхилити клопотання, мотивуючи це тим, що немає підстав для розгляду. Якщо палата не відхилить клопотання, то вона вирішує питання шляхом постановлення судового рішення [5]. Цей вид рішення Суду можна зарахувати до судових інтерпретаційних актів, тобто актів судового тлумачення, що приймаються безпосередньо з метою роз'яснення змісту правових приписів. На нашу думку, такі рішення є допоміжними право-

вими актами Суду, оскільки існують і діють тільки спільно з розтлумаченими правовими приписами й не мають ознак нормативності.

Відповідно до ст. 37 Конвенції, Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку: а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або б) що спір уже вирішено; або с) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим. Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

Суд також може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами [2].

Відповідно до ст. 47 Конвенції, Суд може на запит Комітету Міністрів надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї. Однак указане повноваження зведене до мінімуму через обмеження, що містяться в ч. 2 ст. 47 Конвенції, де зазначено, що такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

Висновки. Отже, у загальному вигляді рішення Європейського суду можна визначити як правовий

акт, за допомогою якого Суд реалізує свої владні повноваження та юрисдикцію, визначену Європейською конвенцією й протоколами до неї.

Усі правові акти Європейського суду можна умовно поділити на дві великі групи: 1) рішення проміжного характеру; 2) рішення постановного характеру.

У свою чергу, до рішень проміжного характеру можна зарахувати а) рішення з питання прийнятності скарги; б) одноосібне рішення судді про передачу скарги до комітету або палати для подальшого розгляду; в) рішення палати про відмову від розгляду справи на користь Великої палати; г) рішення колегії Великої палати про відмову в клопотанні щодо передавання справи на розгляд Великої палати; д) рішення палати про відмову у винесенні консультативного висновку.

До рішень Європейського суду постановного характеру доцільно зарахувати а) рішення по суті справи щодо справедливої компенсації; б) рішення палати про тлумачення після звернення однієї зі сторін у справі, щодо якого винесено остаточне рішення; в) рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву, спір уже вирішено, подальший розгляд заяви не є виправданим; г) рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо це виправдано винятковими обставинами; д) рішення про вилучення справи з реєстру у зв'язку з досягненням дружнього врегулювання; е) рішення про схвалення умов односторонньої декларації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 / Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Сальвіа де М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвия. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с.
4. Бурма С.К. Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в Європейському суді з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.К. Бурма. – Одеса, 2015. – 20 с.
5. Регламент Європейського Суду з прав людини від 04.11.1998 (з поправками від 1 листопада 2003 року) / Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_067.